
SLUČAJ KLADOVO – ŠABAC (DVE KNJIGE I JEDAN PRIKAZ)

Haim Šacker

Uvod

U vremenskom razmaku od godinu dana i na razdaljini od više hiljada milja objavljene su dve knjige – jedna u Izraelu, druga u Austriji – koje su posvećene slučaju Kladovo – Šabac, jednoj od najmanje poznatih epizoda iz perioda Holokausta.¹

U uvodnom delu jedne od ovih knjiga, i to one na hebrejskom jeziku, autori definišu parametre ovog slučaja: Ova knjiga govori o 1000 ilegalnih imigranata koji su krenuli iz Beča (ili preko njega) u Palestinu, novembra meseca 1939. godine. U aprilu 1941. krenuli su unazad i pali u ruke nacistima u Jugoslaviji nikada ne dovršivši svoju *aliju*. Boravak od dvadeset meseci u Jugoslaviji, prvo u selu Kladovu, zatim u gradu Šapcu, odredio je ovoj grupi ljudi posebno ime i njihovu gorku sudbinu nazvao 'Slučaj Kladovo-Šabac'. Sve ono što se sa njima dogodilo, kao i sama priča o životu i smrti evropskih Jevreja, kreće se od nasilnih migracija i progona u osvit rata i glavnih pokretačkih momenata toga rata u kojima je planirano masovno pogubljenje, tj. konačno rešenje.²

¹ H. Vajner i D. Ofer, *Slučaj Kladovo – Šabac – Ilegalno putovanje koje se nije završilo*, Am Oved Publishers, Tel Aviv, 1992. (Hebrejski); G. Anderl i V. Manošek, *Neuspelo bekstvo, jevrejski Kladovo transport na putu za Palestinu, 1939-1942*, Beč, 1993.

² Vajner – Ofer, str. 13

Posebno, međutim, ova knjiga dodiruje određene aspekte odnosa koji su postojali između jevrejske zajednice u Palestini i dijaspore za vreme Holokausta i tajne organizacije za imigraciju, i detaljno razrađuje položaje u kojima su bile tranzitne zemlje, a pre svega Britanija, koje su pokušavale da spreče ovu *ilegalnu imigraciju*. Složenost svih ovih faktora imala je odlučujućí uticaj na sudbinu *Kladovo – Šabac* putovanja.

Druga knjiga, na nemačkom jeziku, počinje skoro istim rečima: Ova knjiga govori o transportu izbeglica u periodu od novembra 1939. pa do proleća 1942. godine. Ona izveštava o sudbini grupe koja je brojala više od 1000 ljudi, koji su jednu stvar imali zajedničku. Oni su bili Jevreji, ili su bili proglašeni za Jevreje Nirnberškim zakonom, pa time izloženi progonima nacionalsocijalista. U najvećem broju oni su došli iz Austrije, ali ih je bilo iz Nemačke i Čehoslovačke, i svi su očajnički pokušavali da izbegnu svoje progonioce. Da bi ostvarili taj cilj bili su spremni na rizičan put, prepun opasnosti i neizvesnosti.³ U uvodnom delu ove knjige autori se takođe osvrću na britanski tvrd stav, zatim na Mosad, tajnu oružanu organizaciju Radničkog cionističkog pokreta koja je bila osnovana posebno u svrhu ilegalnog useljavanja, na teškoće oko dobijanja brodova, kao i na zamerke tranzitnim zemljama.

U svojim uvodnim delovima ove dve knjige govore i o aktivnostima Revizionističkog pokreta koje počinju u januaru 1939. godine, zatim Mosada, koji je zadužen za *Aliya Bet* (ilegalno useljavanje) tokom te iste godine, kao i o aktivnostima privatnih organizatora tajnih useljavanja, i obe iznose tvrdnju da je do početka rata, na ovaj način, više od 17000 imigranata dospelo na obale Palestine.

Ipak, ceo slučaj bio je jedno od najtužnijih poglavlja u istoriji tajnih useljavanja; nikad do tada njegovi organizatori nisu pretrpeli tako žestok neuspeh: grupa ilegalnih useljenika pokrenuta pod direktnim vođstvom Mosada ne samo da nije stigla do Palestine već su je nacisti zbrisali sa lica zemlje, iako luke za

³ Anderl – Manošek, str. 12.

ukrcavanje po Evropi nisu bile zatvorene za jevrejske useljenike, i iako je više od 7000 ilegalnih useljenika dospelo na određite na isti način i, zapravo, baš u tim mesecima. U ovoj knjizi mi ćemo pokušati da objasnimo razloge ovog neuspeha, da osvetlimo obzire i pažnju onih koji su bili odgovorni za prebacivanje ljudi u Palestinu, kao i da razjasnimo način na koji su se donosile odluke koje su uticale na ovu grupu ljudi. Pokušaćemo svim snagama da nađemo odgovor na to zašto je ova grupa određena za put uprkos neizvesnosti i opasnosti koje su je čekale, šta je učinjeno da se osigura kontinuitet njenog putovanja od Jugoslavije ka Palestini, i zašto je ovaj poduhvat propao.⁴

Takođe, i autori austrijske knjige kažu: Dok su mnogi ilegalni transporti stizali na svoje određite, premda savladavajući bezbroj prepreka, svi pokušaji da se transport izbeglica koji je ovde opisan prebaci u Palestinu bili su osuđeni na propast. Putovanje se završilo na prelasku 1939. u 1940. godinu u maloj jugoslovenskoj luci Kladovo, čije će se ime vezati za ovu grupu. U septembru izbeglice su prebačene u srpski gradić Šabac na reci Savi. Kombinacija eskalacije ratnih sukoba, neprijatnih spoljnih uslova, pogrešnog usmeravanja političkih shvatanja (obzira, pažnja) u jednom delu Mosada i sudbonosne odluke generalnog sekretara Saveza jevrejskih opština, dovela je do toga da se ništa dalje nije dešavalo da se ova grupa blagovremeno prebaci na sigurno područje. Samo oko 200 osoba – uglavnom mladih – uspelo je da pobegne u poslednjem momentu, pre nego što će Nemačka okupirati Jugoslaviju. Oni su dobili imigracione dozvole i stigli u Palestinu kopnenim putem.⁵

Cela epizoda, kako autori hebrejske knjige pišu, obavijena je maglom nejasnoća i misterije. Među mnogim osobama koje su bile bliske poginulima i preminulima, bilo je njihovih prijatelja koji su već boravili u Palestini i radili na njihovom spasavanju; takođe, među onima koji su imali sreće da stignu u Palestinu pre nego što su nacisti okupirali Jugoslaviju, raširilo se ose-

⁴ Vajner – Ofer, str. 15–16.

⁵ Anderl – Manošek, str. 12–13.

ćanje ogorčenja i srdžbe. Materijal koji je objavljen deluje im neujednačeno i iracionalno, a osećanje koje njima prevladava jeste to da je bilo namernog izvrtanja činjenica ...⁶

Ove dve knjige, svaka na svoj način i svojim metodama, pokušavaju da prikažu činjenice onakve kakve jesu, i da rasteraju tu maglu misterije i mraka. Svrha njihovog upoređivanja je u tome da se ispita koliko su u tome uspele, a moguće je i to da se iskristališe treće mišljenje o ovom slučaju. Upoređivanje će nam omogućiti da istražimo i određene karakteristike Erec izraelskog – cionističkog pristupa istoriji, osvedočenog u mnogim publikacijama, a naročito onog pristupa izraelskih istoričara zadnjih godina koji je u suprotnosti sa necionističkim, neizraelskim i nepalestinocentričkim istorijskim pristupima.

Odeljci ove dve knjige su čak identični, uslovljeni hronološkim sledom događaja:

- 1) izlazak – isterivanje iz Beča,
- 2) putovanje Dunavom sve do prekida u Kladovu,
- 3) opis života na brodovima, zatim u Kladovu, prebacivanja u Šabac i uslovi života tamo,
- 4) sudbina izbeglica posle nemačke okupacije Jugoslavije.

Poglavlja 2 i 3 u hebrejskoj knjizi pisala je Dalija Ofer, i u njima je opisan život ilegalnih imigranata transporta Kladovo – Šabac u Jugoslaviji, sve do nemačke okupacije. U njima su, takođe, opisani pokušaji Mosada i Imigracionog odeljenja Jevrejske agencije da dovedu grupu u Palestinu, kao i njihov neuspeh. Ova poglavlja slična su po svojoj koncepciji i korišćenim izvorima poglavljima austrijske knjige.

Razlika se javlja kod prvog i poslednjeg poglavlja koja se u hebrejskoj knjizi znatno razlikuju od uporedivih poglavlja austrijske knjige. Ova poglavlja, koja je napisala Hana Vajner, opisuju posebne prilike u kojima su se našli Jevreji Austrije posle *Anšlusa* i pozadinu Kladovo – Šabac putovanja, socijalni sastav grupe, kao i njihovu sudbinu posle nemačke okupacije Jugosla-

⁶ Vajner – Ofer, str. 16.

vije. Sve ovo se razlikuje od austrijske knjige, i to u pristupu glavnim izvorima koji su korišćeni i stepenu angažovanja u istraživanju. Ova razlika, koju ćemo razmotriti u daljem tekstu, može da otkrije nekoliko karakteristika Erec-izraelskog pisanja istorije u poređenju sa historiografijom koja nije zalag cionističko – pionirske ideologije koja se fokusira na sebe samu.

Pozadina putovanja Kladovo – Šabac

Hebrejska knjiga definiše sastav grupe ovako: Osim članova omladinskog pokreta i odraslih Austrijanaca (roditelja ili rođaka članova 'Hehaluca' i omladinskih pokreta) među useljenicima je bilo članova omladinskih grupa i pojedinaca iz Nemačke, Jevreja iz Danciga, kao i mali broj onih koji su pobjegli iz Čehoslovačke. U Jugoslaviji useljenicima su se pridružili lokalni Jevreji i izbeglice koje su pobjegle iz Poljske i Austrije. Vremenom grupa se uvećala i brojala više od 1200 osoba.⁷

Austrijska knjiga primećuje heterogeni sastav grupe: ... Muškarci, žene, deca i omladina – grupe ljudi različite starosti, koje su se međusobno bitno razlikovale prema svojim društvenim pozadinama i svojim stavovima prema judaizmu. Neki od njih bili su aktivni shodno njihovoj društvenoj pozadini i stavu prema judaizmu, neki su bili cionistički aktivisti mnogo vremena pre Anšlusa; za ostale, Palestina je činila odredište za njihovo bekstvo, mesto koje bi lako moglo biti zamenjeno nekim drugim. U sveopštem pregledu i analizi velikog broja ličnih svedočanstava, koja opisuju sudbinu izbeglica sa različitih stanovišta, autori su pokušali da naprave sliku celokupne grupe.⁸

Usvajajući jedan suprotan pravac prvo poglavlje hebrejske knjige pre svega fokusirano je na *Hehaluc* i cionističke omladin-

⁷ Vajner – Ofer, str. 13.

⁸ Anderl – Manošek, str. 14.

ske pokrete. Sudbina austrijskog jevrejstva posle *Anšlusa*, događaji u oktobru i pogrom u novembru 1938. godine, zauzimaju nešto više od tri strane poglavlja u odnosu na sedam strana, koliko je posvećeno *Hehalucu*, obučavanju za *aliju*, omladinskoj iseljeničkoj školi, obrazovnim ciljevima i vrednostima, i drugom.

Za razliku od austrijske knjige u kojoj se uključivanje ljudi koji nisu pripadali redovima *Hehaluca* – koji je činio otprilike polovinu cele grupe – pripisuje novčanim motivima, i to u najvećoj meri zbog nedostatka finansijskih sredstava potrebnih za organizaciju brodova, što je prinudilo na povećanje opsega prihvatanjem onih ljudi koji nisu ispunjavali gorepomenute pretpostavke (radi se o principu selekcije prema fizičkim sposobnostima i poistovećivanju sa cionističkim idejama – primedba H. Š.), ali su imali mogućnosti da sakupe značajne sume novca ...⁹, hebrejska knjiga daje manji značaj ovakvom motivu i uključivanje ovih ljudi pripisuje aktu milosrđa koji je iskazao Ehud Avriel. Avriel je dodatno priključio transportu čak 300 Jevreja iz Beča koji nisu pripadali planiranim okvirima, pa se može reći da je kriterijum za primanje ljudi bila njihova teška lična situacija i, u nekoj meri, njihova mogućnost da učestvuju u finansiranju troškova putovanja. Transport je bio organizovan u burnim trenucima i bio je poslednja šansa da se Jevreji izvedu iz Beča uz pomoć Mosada. Avriel je video očaj Jevreja i priključio transportu mnoge ljude čiji identitet danas više nismo u stanju da utvrdimo. Ove dodatne stotine Jevreja veoma su izmenile karakter transporta i imale važan uticaj na odnose unutar grupe ilegalnih iseljenika tokom njihovog dugog boravka u Jugoslaviji.¹⁰

Izgleda da je autoru bilo žao zbog ovog narušavanja čistoće pionirskog temelja grupe, koja je sada uključivala mnoge ljude koji nikad u svom životu nisu radili ništa pionirsko, niti im je to bila namera kada stignu u Palestinu – to su oni isti Jevreji čiji identitet danas više nismo u stanju da utvrdimo, od kojih su neki bili veterani cionisti koji su celog svog života bili odani ci-

⁹ Ibid, str. 20.

¹⁰ Vajner – Ofer, str. 32.

onističkoj ideji i bili su roditelji tih pionira u Palestini. Očigledno je da autor čak opravdava snishodljiv stav pionirskog dela grupe, pa i organizatora putovanja, prema ovoj buržoaskoj polovini koja je za sve njih finansirala ceo poduhvat; to je bio stav koji se osećao tokom celog putovanja.

Svako ko nije dolazio iz redova *Hehaluca*, cionističkog omladinskog pokreta, ili određenih širih krugova omladinske *alije*, posmatran je kao strano telo bez identiteta; ovakav pogled na stvari takođe je rasvetljen kroz izbor izvora na koje se hebrejska knjiga oslanja u ovom poglavlju. Skoro sve izvore čine svedočenja ljudi iz *Hehaluca*. To je u suprotnosti sa austrijskom knjigom koja se oslanja na svedočenja mušterija iz celokupnog ideološkog spektra, raznih društvenih pozadina i starosti, ljudi koji su činili Kladovo – Šabac grupu. Hana Vajner raspravlja o imigrantima sa unapred utvrđenim ideološkim stavom, dok ih Gabrijela Anderl tretira kao zlosrećne izbeglice, ljude od krvi i mesa.

Obe knjige objašnjavaju i opravdavaju odluku da se grupa izvede iz Beča po svaku cenu, čak i ako nastavak putovanja preko mora nije bio osiguran, s obzirom na to šta ih je čekalo u Beču.

Između alije i života u bekstvu: aktivnosti ilegalnih useljenika grupe Kladovo – Šabac u Jugoslaviji, od januara 1940. do aprila 1941. godine

U hebrejskoj knjizi ovo poglavlje napisala je Dalija Ofer u sličnom stilu kao što je napisano poglavlje u austrijskoj knjizi, kako po sadržaju, ilustracijama, naglašenom humanom pristupu, tako i po sveobuhvatnoj koncepciji; oba rada temelje svoje prikaze na pismima koja su članovi grupe slali, kao i na razgovorima sa preživelim.

Koncepcija koja je sprovedena u ovom poglavlju objašnjena je u uvodnom delu: Studije ilegalnog useljavanja bave se društvima i ljudima koji su vodili i organizovali ovu tajnu imi-

graciju, opisujući je u okviru istorije cionizma, *Jišuva* i jevrejskih zajednica Evrope tridesetih godina XX veka, uoči rata i posle njega. Međutim, pravi heroji ilegalnog useljavanja, sami ilegalni useljenici koji su bili spremni da se ukrcaju na stare, trošne brodove i da podnesu velike opasnosti, uglavnom ostaju anonimni. U ovoj knjizi mi želimo da posvetimo poglavlje tim useljenicima a, takođe, da jednu od tih grupa oslobodimo anonimnosti tako što ćemo opisati njen svakodnevni život ... da postignemo koliko je moguće dublje razumevanje njihovih osećanja i misli, da spoznamo kako su oni sami videli svoju situaciju i kako su izdržavali sve teškoće i iskušenja ...¹¹

Autori austrijske knjige koristili su isti takav metod oslanjajući se delom na ista pisma, ali i na neka druga koja nisu bila na raspolaganju autorima hebrejske knjige, s tim što su taj metod primenili ne samo u ovom poglavlju već u celoj knjizi, povezujući fragmente koji su otežavali da se priča prati u kontinuitetu.

Ove dve knjige, svaka na svoj način, skoro u identičnom maniru i jedinstvenim stilom približavaju brojne teme životnih priča o kojima je jedan član iz grupe napisao: Moram da primećim najiskrenije da sam se osećao bolje u koncentracionom logoru nego ovde, ako zanemarimo nedostatak slobode i smrtnu opasnost koji su bili tamo.¹²

U kontekstu ovog rada, čija svrha nije da posluži kao zamena za čitanje ove dve knjige, nema potrebe da se diskutuje o detaljima; biće samo navedena zaglavlja obrađenih tema: heterogeni sastav grupe, centralizovana uprava, autokratsko ponašanje komesara *Hehaluca*, otuđenje pripadnika *Hehaluca* od ostalih, neorganizovani emigranti, užasna gužva (prenatrpčnost) na brodovima, nedostatak privatnosti, stalna, nesnosna glad, opis svakodnevnog života, organizacija života i službi, patnja dece, iskrcavanje u selo i opis svakodnevnog života u njemu, škola, odnosi sa Savezom jevrejskih opština i rukovodiocima Kancelarije za Palestinu u Jugoslaviji, pojedinačni pokušaji da

¹¹ Ibid, str. 15.

¹² Ibid, str. 60.

se dobije useljenička viza i stalno prisutni strahovi i tenzije, posete iz okoline, prebacivanje u Šabac, opis neurotičnih stanja izazvanih stalnim smenjivanjem nade i razočarenja (pakovanje i raspakivanje, pakovanje i raspakivanje), prevoz dece iz Omladinske *alije* u Palestinu.

Komparativan sociološki pristup je u hebrejskoj knjizi očigledan, dok austrijska knjiga pokazuje mnogo veće poistovećivanja sa sudbinom pojedinca, njenim/njegovim porodičnim okruženjem i pojedinačnim karakteristikama. Ove dve knjige su slične po svojim snažnim stilovima izražavanja, ali su isto tako analitičke i ubrajaju se među najbolje istorijske studije na ovu temu.

Izabrana zemlja: putovanje je zaustavljeno

Ovo poglavlje, koje austrijska knjiga naziva Iza kulisa: spasilčki pokušaji Mosada, problematično je, veoma bolno i uznemiravajuće, ne samo u vezi ovog transporta već, čini se, i u celoj istoriji tajnih imigracija. Poglavlje se bavi gorućim pitanjem odgovornosti za neuspeh, pitanjem nadzora nad ovim nesrećnim i ukletim putovanjem izbeglica, koje ne samo da nisu stigle tamo gde su pošle, već su na kraju završile u rukama nacističkih ubica. U uvodnom delu hebrejske knjige autori pokrivaju ceo slučaj velom misterije i izazivaju osećanje da je bilo namerenog zamagljivanja činjenica. U cilju iznošenja pravih činjenica mi smo rekonstruisali događaje koji su se dešavali iz dana u dan, iz nedelje u nedelju, i to sve pre odlaska iz Beča ... kao i tokom putovanja kroz Jugoslaviju.¹³

Ovde autori knjige čine široko rasprostranjenu grešku poznatu u logici kao uzročna zabluda; u stvari, reč je o tome da se u kontinuiranom opisivanju činjenica koje slede jedna za drugom pogrešno podrazumeva i njihova obavezna uzročna veza, kao neka vrsta zamene za njihovo pravo objašnjenje.

¹³ Ibid, str. 16.

Razmatrajući razloge za neuspeh mi moramo da napravimo razliku između uzroka nad kojima učesnici u ovoj aferi nisu imali nikakvu kontrolu – prirodne nepogode i nesrećni slučajevi (recimo zaleđivanje Dunava), ratne prilike (ulazak Italije u rat), objektivni veštački pritisci, white paper policy (politika belog papira), teškoće da se obezbede brodovi, itd., nevolje koje su snalazile i ostale transporte iz Beča u isto vreme i na istoj maršruti, mada su oni ipak stigli na svoje odredište – i grešaka koje su počinili ljudi, namerno ili slučajno, a koje su mogle da se izbegnu.

Knjige obrađuju i jednu i drugu vrstu problema. Mi ćemo se usmeriti na pitanje odgovornosti za tri sudbonosne odluke.

Vatan

U proleće 1940. godine štab Mosada u Ženevi imao je na raspolaganju svotu od 50.000 američkih dolara koju su sakupili aktivisti radničkog pokreta u SAD u posebnoj kampanji upriličenoj sa ciljem da se grupa Kladovo – Šabac prebaci u Palestinu. Aktivisti Mosada sporili su se oko dve mogućnosti: da ugovore kupovinu jednog malog broda za ovu grupu, kojoj je novac i bio namenjen, ili da pregovaraju o nabavci velikog, mnogo skupljeg turskog broda Vatan, kojim bi transportovali ne samo Kladovo grupu već i imigrante iz drugih grupa, koji su čekali na to da se sklone sa teritorije Rajha. Na kraju, usled ozbiljne nestašice brodova, doneta je odluka da se ugovori kupovina velikog, skupog broda, u nadi da se tajni imigranti iz više različitih grupa prevezu u Palestinu. Tu odluku doneli su svi stari aktivisti Mosada u Evropi: Cvi Jehieli, Moše Agami, Jozef Bartel i Rut Kliger Eliav.¹⁴

Nažalost, pokazalo se da je ovaj posao bio totalni promašaj i da je novac namenjen Kladovo grupi uludo izgubljen. Poništenje posla sa Vatanom ugrozilo je Mosadov kredibilitet kod

¹⁴ Ibid, str. 75.

Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Radničkog cionističkog pokreta u Njujorku (koji je sakupio onih 50.000 dolara za brod), kao i među predstavnicima JOINT-a koji su morali da nastave sa finansiranjem grupe.¹⁵

U istom duhu austrijska knjiga¹⁶ povezuje ovaj plan za kupovinu broda sa namerom da se pomogne bekstvo 2000 Jevreja iz Praga, uz nadoknadu od 25 funti sterlinga po glavi. Taj posao nikad nije ostvaren zbog svađe između Bertholda Storfera i Mosadovih aktivista.

Obe knjige, svaka iz svojih razloga, uzdržale su se da zauzmu stav po ovom pitanju. Sa zakonske tačke gledišta izmena svrhe donacije bez saglasnosti donatora i nenamensko trošenje novca predstavlja prevaru i podleže zakonskoj akciji u svakoj normalnoj zemlji – pogotovo ako je takav postupak indirektno izazvao smrt više od hiljadu ljudi, kao što je bilo u ovom slučaju.¹⁷

Darijen 2

Hebrejska knjiga govori o tome da su Zameret i Agami kupili brod Darijen 2 novcem koji je Mosad dobio od JOINT-a u tu svrhu; međutim, iako se plovidba po Crnom moru i Mediteranu u to vreme odvijala normalno, šefovi Mosada u Palestini sprečili su plovidbu ovog broda izgovorom da se plaše za njegovu sigurnost, pošto je Italija ušla u rat. Na kraju Elijahu Golombu je poslat telegram sa instrukcijom da potpuno obustavi Operaciju Špicer (šifrovano ime za Kladovo grupu). Ova odluka je izazvala zaprepašćenje i protivljenje među operativcima Mosada u Evropi, i zaključeno je da Moše Agami treba da se vrati u Pale-

¹⁵ Ibid, str. 76.

¹⁶ Anderl – Manošek, str. 108.

¹⁷ U svojoj knjizi "Morski put" Dalija Ofer postavlja pitanje: "Da li je Mosad imao zakonsko i moralno pravo da sakupljeni novac ne upotrebi za isključive potrebe Kladovo grupe?" (str. 84). Međutim, ona na svoje pitanje ne daje odgovor niti se kasnije u knjizi vraća na njega.

stinu i nepokolebljivo radi na tome da je izmeni ... Svi njegovi napori da ubedi vođe Mosada i Hagane da se može ploviti Mediteranom i da je prebacivanje Kladovo grupe moguće i sigurno, bili su bezuspešni. Naređenje o obustavi Operacije Špicer ostalo je na snazi.¹⁸

Austrijska knjiga je detaljnija kada se radi o izvorima novca za kupovinu broda, mada ovog puta ne navodi izveštaje tih izvora po kojima je cena broda bila 60.000 američkih dolara, da je trgovac Pendelis dugovao Mosadu sumu od 12.000 dolara koja mu je unapred isplaćena za kupovinu Vatana, kao i da je ostatak sume dobijen od JOINT-a (po drugi put u istu svrhu – za spasavanje Kladovo grupe).

28. maja 1940. u Bernu je održan sastanak predstavnika JOINT-a u Evropi, Jevrejske agencije i Mosada. Agent Mosada, Cvi Jehieli pretio je JOINT-u da će snositi svu odgovornost za sve moguće posledice ako ne pošalje 45.000 dolara za kupovinu 'Darijena 2'. On je izvršio pritisak i na značajne cionističke organizacije u SAD i Evropi.¹⁹

Ove dve knjige – hebrejska, koja se velikim delom zasniva na istraživanjima vrednim pažnje baš zbog otkrivanja mnogih arhivskih dokumenata, i austrijska, koja je veoma sažeta ali nema navedene izvore na koje se oslanja – odluku o obustavi useljenja Kladovo grupe i Mosadovo predavanje broda u ruke Hagane (i to, kako je navedeno u austrijskoj knjizi, Davidu Hakoenu i Jehudi Araziju za 15.000 funti sterlinga ili oko 60.000 dolara, što je bila cena plaćena za brod Darien 2, taman u visini treće isplate koja je data Mosadu u istu svrhu, a bez rezultata) pripisuju političkim stavovima i nekim shvatanjima koja su bila zastupljena u institucijama jevrejskog *Jišuva* u Palestini.

David Hakoen i Jehuda Arazi radili su u tajnoj službi zajedno sa Britancima. Među ostalim akcijama koje su ova dvojica predložila Britancima bile su sabotaza i miniranje u cilju

¹⁸ Vajner – Ofer, str. 77.

¹⁹ Anderl – Manošek, str. 109.

sprečavanja plovidbe Dunavom, a naročito sprečavanja prevoza nafte iz Rumunije u Nemačku. Da bi sproveli ovaj plan bili su im potrebni brodovi – a najzgodniji za to bili su brodovi za ilegalno useljavanje, uključujući i Darien 2. Navodna upotreba ovih brodova za ilegalno useljavanje predstavljala je kamuflažu kako bi se obmanule nemačka i balkanske vlade, koje su budno motrile na kretanje ilegalnih useljeničkih plovila.

Odluka o prebacivanju Dariena u njihove ruke delovala je neshvatljivo ljudima iz Mosada i bila je još jedan strašan problem koji je pratio nabavku ovog plovila. Međutim, sa aspekata koje su formulisali najviši rukovodioci i Mosada i Hagane, taj postupak je tada bio opravdan jer je značio saradnju sa britanskom tajnom službom u operacijama na Balkanu, a time je pružao mogućnost da se dalje razvija ilegalno useljavanje ... Oni su smatrali da kroz zajedničke akcije sa Britancima na polju špijunaže i sabotaze na Balkanu mogu ustanoviti čvrste veze upravo sa najvažnijim predstavnicima britanske službe u ovim zemljama, što bi pomoglo unapređenju opšteg cionističkog plana u okviru kojeg je i sama *alija*. Ali ova suštinska i velika ideja nije bila bitna za slučaj Kladovo – njome se nije rešavao neposredan problem prebacivanja grupe ljudi u Palestinu. Naprotiv, njihov odlazak je odlagan u nedogled. Štaviše, u sukobu interesa između tajnih useljeničkih operacija na jednoj, i partnerskih akcija na drugoj strani, u ovom slučaju prevagnula je odluka da se 'Darien' iskoristi za potrebe partnerskih akcija.²⁰

Ovde je potreban jedan komentar: u knjizi *Morski put*, Dalija Ofer piše: "Mi nemamo dokaza da su oni pokušali da izvrše ovaj plan ... U svojim svedočenjima i knjizi, David Hakoën ne spominje nikakav određeni plan koji je prethodio kupovini 'Dariena'."²¹ Zaista, ove dve knjige ne pružaju dokaze o tome da su Britanci imali ulogu partnera u pomenutim planovima. To bi bila apsurdna tvrdnja, s obzirom na to da su se Britanci protivili jevrejskom useljavanju zbog političke situacije, prigovora Arapa

²⁰ Vajner – Ofer, str. 77.

²¹ "Morski put", str. 93.

i drugih posrednih pritisaka. Dakle, nije se radilo o hladnim odnosima sa jevrejskim *Jišuvom*, nego o tome da bi takav plan sprečio Britance da se protive imigraciji. U tom smislu je i jalov plan o blokiranju Dunava značio ne samo odlaganje prebacivanja Kladovo grupe u Palestinu, već totalan prekid tajnog useljavanja preko Dunava, koji su želeli da miniraju.

Hebrejska knjiga daje čitavu listu opravdanja za predaju Dariena i oslanjajući se na autoritativne izvore objašnjava politiku jevrejskog rukovodstva, pre svega Haima Vajcmana, Davida Ben-Guriona i Mošea Šertoka, koja je išla u pravcu da se saradnja sa Britancima za vreme rata proširi koliko god je to moguće da bi se stvorili uslovi za jačanje vojne sile *Jišuva* i, time izmenila britanska pozicija u Palestini kada se rat završi. U donošenju ovog zaključka knjiga se oslanja na napomene Haima Vajcmana u kontekstu objašnjenja zašto je predat Darien: "Dužnost cionističke politike je u tome da daje prednost dalekosežnim ciljevima – tj. ustanovljavanju okvira u kojem će jevrejske mase naći utočište – preko neposrednih zadataka da se ova ili ona grupa prebaci u Palestinu ... Kada se dalekosežni ciljevi sukobe sa trenutnim potrebama i ciljevima onda je dužnost odgovornog rukovodstva da ne zaboravi u čemu je suština delovanja."²²

Obe knjige se uzdržavaju od uzdizanja etičkog aspekta davanja prednosti jednom misaonom i iracionalnom pojmu dalekosežan (cilj) nad pojmom trenutni koji se, pri tom, odnosi na spasavanje 1200 ljudi koji trunu na palubama brodova u smrtonoj opasnosti.

S druge strane, u doktorskoj disertaciji Dalije Ofer kaže se: "Dilema proizilazi iz sukoba između etičkog stava, po kojem ljudski život predstavlja najvišu vrednost, i pragmatičnog, političkog stava: u etičkom pristupu ilegalno useljavanje je način spasavanja Jevreja i tu nema mesta nikakvoj kritici, dok u pragmatičnom pristupu ilegalno useljavanje predstavlja aparat za unapređenje cionističkih ciljeva na političkoj ravni, ili bilo kojoj

²² Vajner – Ofer, str. 78.

drugoj, te tako postavlja utilitarne racionalne stavove o realizaciji ili ne ... Rasuđivanje rukovodilaca je veoma zatvoreno (skućeno) zbog mentalnih i ideoloških teškoća koje cionističko rukovodstvo ima u razumevanju protivrečnosti koja može da naraste između upotrebe pragmatičnih sredstava u postizanju cionističkih ciljeva, i spasavanja Jevreja kao najvišeg moralnog imperativa ...”²³

Što se tiče epizode sa Darienom autor čak pooštrava pomenutu dilemu: “Krajem 1940, godinu dana pošto je rat počeo, uprkos velikom pogoršanju uslova u kojima su bili Jevreji i uprkos činjenici da saradnja sa Britancima nije vodila nikuda, ono (cionističko rukovodstvo) je i dalje mislilo i delovalo u skladu sa terminima, aparatima i ciljevima od zime i proleća 1940. godine. Cionistička politika je po pitanju Dariena izdvajala tu situaciju do apsurdna.”²⁴

Međutim, knjiga Dalije Ofer ne pominje ovu dilemu niti suprotno mišljenje jednog drugog lidera, Berla Kacnelsona, da je spasavanje i useljavanje Jevreja bilo prioritarno u svakom slučaju.²⁵

U ovoj tački knjiga nudi jedno drugo opravdanje za prebacivanje Dariena Hagani i Mosadu, čiji cinizam podiže kosu na glavi: “Ljudi iz Hagane i Mosada videli su dvostruku korist u prebacivanju 'Dariena' ekipi Hakoen – Arazija. Ako bi Mosad to učinio, on bi primio 60.000 dolara (iako je ovaj transfer značio njegovu prodaju Britancima), čime bi bili pokriveni dugovi nagomilani usled raznih aktivnosti od prošle zime.”²⁶ Mora se primetiti da bi ovo bila četvrta isplata na račun spasavanja jevrejske Kladovo – Šabac grupe. Izgleda da je njihova patnja poslužila kao ne tako loš izvor prihoda za partije koje su bile izabране da ih spasu i, zbog čega im je stalno poveravan novac.

²³ Dalija Ofer, “Ilegalno useljavanje u Palestinu za vreme Drugog svet-skog rata, 1939 – 1942”, str. 39.

²⁴ Ibid, str. 68.

²⁵ “Morski put”, str. 95.

²⁶ Vajner – Ofer, str. 79.

Tako je tvrdnja da su slabe šanse da se grupa preveze u Palestinu pošto se rat proširio na Mediteran bila u suprotnosti sa rečima samog autora da su emisari *Jišuva*, Agami i Zameret, preneli informaciju o tome da se plovidbe po Crnom moru i Mediteranu odvijaju uobičajeno i da drugi organizatori ilegalnog useljavanja nisu prekinuli svoje aktivnosti.²⁷

Teško je boriti se sa zaprepašćujućom tvrdnjom D. Ofer da je izgledalo da se u leto 1940. godine nikakva stvarna opasnost nije nadvijala nad imigrantima u Jugoslaviji.²⁸ Čovek se onda pita zašto su se među Jevrejima Amerike, JOINT-a i ostalima, ponavljali hitni apeli da se ovi imigranti spasavaju? Koji su to razlozi bili za ovakvu kampanju?

Hebrejska knjiga rezimira ovaj tužan, tragičan slučaj: Saglešavajući se sa tim da im uzmu 'Darien' ljudi iz Mosada su zamenarili svoju neposrednu obavezu da dovrše operaciju ilegalnog useljavanja, a pre svega da dovedu Kladovo useljenike u Palestinu, što su i sami smatrali mogućim. Međutim, početkom septembra 1940. godine Mosad se ponovo prihvatio akcije da preveze Kladovo grupu – ali sada pod mnogo manje povoljnim uslovima. Gledajući unazad, može se onda reći da je oduzimanje 'Dariena' od Mosadovih aktivista i njegovo prebacivanje Davidu Hakoenu i Jehudi Araziju sprečilo useljavanje Kladovo grupe u leto 1940.²⁹

Knjiga ne razjašnjava koje su bile Darienove destinacije od 17. jula do početka septembra 1940. kada je odlučeno da se brod vrati svojoj prvobitnoj svrsi (da preveze Kladovo grupu u Palestinu), niti postoji jasna informacija o tome zašto, kako i gde je doneta odluka. Šta se dešavalo tokom ta dva meseca kada je još uvek bilo moguće transportovati ne samo Kladovo grupu već i one koji su čekali spas u drugim mestima Balkana i Turske – dva sudbonosna meseca pre nego što se Dunav zamrzao i blokirao put?

²⁷ Ibid, str. 77.

²⁸ Ibid, str. 79.

²⁹ Ibid, str. 80.

U svojoj doktorskoj disertaciji Dalija Ofer prati sudbinu Dariena u tom periodu, i rezimira svoja otkrića kao: Istražujući istoriju 'Dariena' u leto i jesen 1940. godine, jedan jasan zaključak izbija na videlo: brod nije imao određenu, važnu funkciju u okviru saradnje (sa Britancima).³⁰

U knjizi Morski put, Dalija Ofer ponavlja ovaj zaključak i dodaje: ... ali razmotreni su različiti načini korišćenja broda kada je donesena odluka o konkretnoj akciji ... Izgleda da Britanci nisu bili zainteresovani za njega, pa su stoga planovi oko broda bili odloženi ili otkazani, a moguće je i to da nikad nije ni bilo određenih planova za njegovu upotrebu.³¹

Očigledno da se u ovom slučaju ne javlja nikakva dilema u kojoj se jedna velika ideja suočava sa drugom (a i kakva je to velika ideja koja je odmerila ukidanje života 1200 ljudi?); ili da parafraziramo Vajcmana – ovde nije bilo trenutnog žrtvovanja jedne grupe imigranata u korist ostvarenja dalekosežnog cilja, već u korist – ničega. David Hakoen, taj zao duh koji je opsesivno ometao svaki pokušaj da se Darien upotrebi za spasavanje Jevreja Kladova, nije mogao čak ni da se seti šta je bilo sa ovim brodom kasnije, pošto je uspeo u svojoj nameri.³²

Darien – drugo izdanje

Obe knjige daju slične razloge za odluku da se Darien vrati svojoj prvobitnoj nameni.

“Odluka da se pokuša da se ljudi iz Kladova prebace u Palestinu doneta je kao neophodna zbog pritisaka koje su organizacije JOINT i Radnički cionistički pokret u Americi izvršile na Jevrejsku agenciju i Mosad. Ove organizacije su oštro dokazivale da je Mosad odgovoran za sudbinu ljudi u Kladovu i ukoliko

³⁰ Vidi belešku 23, str. 39.

³¹ “Morski put”, str. 101.

³² Ibid, zaključna beleška 89.

ne budu dovedeni u Palestinu ova će prestižna institucija biti izgubljena.”³³

Austrijska knjiga govori ovako: “Najvažniji razlog za tu iznenadnu promenu pravca bio je gubitak prestiža koji je Mosad osetio, jer je Kladovo transport bio nasukan.”³⁴ Eljahu Golomb je posao oko prebacivanja ljudi iz Kladova u Palestinu poverio Jehudi Braginskom, veteranu, funkcioneru Mosada, koji nije bio umešan u saradnju sa Britanijom. On je ponovo apelovao kod Komiteta za hitne slučajeve koji je sakupljao fondove za tajne imigracije, da obnovi sredstva za imigracioni talas iz Kladova.

Braginski je stigao u Konstantinopolj 26. septembra 1940. Već je postojao strah da će se Dunav zamrznuti do decembra. Od dva preostala, jedan dragoceni mesec je protraćen u zamornim pregovorima vođenim između Mosada i Cionističke organizacije u SAD na jednoj strani, i Špicera, sekretara Saveza jevrejskih opština Jugoslavije na drugoj, oko transfera uplate za ugajl kojim treba snabdeti brod. Američki predstavnici zahtevali su odgovor na to gde je nestao novac koji je bio uplaćen za brod. Po njihovom mišljenju svi potrebni fondovi za Darien bili su transferisani, i oni nisu imali nova finansijska sredstva na raspolaganju; sa svoje strane, Špicer uopšte nije verovao ljudima iz Mosada.

Ove dve knjige, svaka iz svojih razloga, nisu našle za shodno da zauzmu bilo kakav odlučujući (presuđujući) stav o ovoj igri životima 1200 duša, koja je igrana zbog relativno male sume potrebne da se snabde jedan mali brod ugljem.

Opet, čovek ne može a da ne bude šokiran odrazom onoga u pozadini u kome leži očigledna pohlepa Mosada i pronevera novca dobijenog za spasavanje Kladovo grupe, a koje pisci knjiga velikodušno pokrivaju opisima u stilu “tragedija” i “sudbonosni neuspeh”.

³³ Vajner – Ofer, str. 90.

³⁴ Anderl – Manošek, str. 111.

Štaviše, čak i pošto je suma za ugalj uplaćena u skladu sa Mosadovim zahtevom, i pošto je brod bio spreman da plovi ka Konstanci u Rumuniji radi pripreme za putnike, i kada je najviše mesec dana ostalo do smrzavanja Dunava – Darien je zaplovio nazad ka Istanbulu noseći na palubi nekoliko stotina useljenika sa legalnim useljeničkim sertifikatima, koji su platili punu cenu za put. Ovi useljenici nastavili su dalje iz Istanbula za Palestinu na Hani, vlastitom jevrejskom plovilu. U svom Morskom putu, Dalija Ofer dolazi do zaključka da je bilo čak nekoliko putovanja ove vrste.³⁵ Ovaj incident, koji je stvarno neverovatan i, bez oklevanja, može se nazvati zločinom, nije uopšte pomenut u svedočenjima Mosadovih funkcionera ili u njihovim knjigama; čak nema pomena o tome ni u usmenim razgovorima. Iako nema sumnje da se to dogodilo i da je poslužilo kao osnova Špiceru da ulaže žalbe protiv Mosada, sve je to prouzrokovalo gubljenje vremena i zakašnjenje u Mosadovom organizovanju Dariena.

Ove dve knjige, što je takođe neverovatno, ne izražavaju nikakvu ocenu ili osudu u vezi opisanog slučaja.

Hebrejska knjiga daje dva objašnjenja za ovu odluku: “Korišćenje prilike da se napune prazni Mosadovi koferi tako što će se naplatiti legalno putovanje” (četvrti ili peti put da je Mosad primio uplatu za Darien, a sve na račun spasavanja Kladovo grupe) i “strah da će brod biti konfiskovan.”³⁶ Ovaj drugi razlog je u osnovi neodrživ pošto je Kladovo-grupa, koja je bila spremna za put, uz pravilnu koordinaciju mogla da stigne u Solun za kratko vreme i da se ukrca na brod bez odlaganja.

Austrijska knjiga, takođe, pretpostavlja da su Mosadovo uznemirujuće finansijsko stanje i nesigurnost povodom nemačkog uplitanja u Grčkoj, bili odlučujući faktori u ovoj stvari.³⁷ Ta beznačajna operacija sprovedena je krajem jeseni, kada je bio krajnji termin da se Kladovo grupa pošalje na put; time je zapečaćena sudbina hiljadu osoba jer, pošto je vraćen brod sa ovog

³⁵ “Morski put”, str. 102 – 103, zaključna beleška 95.

³⁶ Vajner – Ofer, str. 91.

³⁷ Anderl – Manošek, str. 176.

“mesečarskog” posla, jugoslovenske brodske kompanije su odbile da prevezu Kladovo grupu rekom Dunavom u Solun, plašeći se zamrzavanja vode i toga šta će onda biti sa njihovim plovilima. Posle toga je Špicer, koji nije uvažavao objašnjenja i laži Mosada tada uzbunjenog povodom tragičnog potapanja dva broda sa izbeglicama, Salvadora i Patrije, sprečio transport grupe železnicom. Ovako ili onako, on je bio poslednja karika u nizu kojim je zapečaćena sudbina ovih ljudi. Trebalo bi pročitati dodatak hebrejskoj knjizi, naročito prepisku između Šime Špicera i dr Rut Kliger, koji je u tom kontekstu mnogo rečitiji od autora koji se uzdržavaju od direktnih komentara.

Darien se vratio u luku Haifa 19. marta; na njegovoj palubi bilo je 786 drugih ilegalnih useljenika.

Akcija Jevrejske agencije i odeljenja Omladinske alije za Kladovo-useljenike

Osvetljavajući sadržaj ovog odeljka hebrejske knjige prosto se nameće pitanje da li je naslov, zapravo, ironičan i da li bi bilo bolje da se promeni u “Nedostatak akcije” gorepomenutih organizacija.

U ovoj temi, koja zahteva stručnu analizu internih slučajeva *Jišuva*, hebrejska knjiga daleko prevazilazi austrijsko izdanje, koje je jedva dodiruje. Autor hebrejske knjige uvodi nas u ovaj odeljak detaljnim opisom britanske politike. Prema tom opisu stiže se utisak da je Britanska imperija objavila privatan, specijalan rat protiv Kladovo-grupe, te on služi i kao neka vrsta opravdanja za *Jišuovo* neuspelo delanje za dobrobit grupe koja, praćena nesrećom, od početka nije ni imala nikakve šanse.

“Iz britanskih dokumenata proizilazi da su Britanci bili tvrdoglavi kada je u pitanju Kladovo grupa, sasvim srazmerno njihovom opštem grubom (odbojnom) stavu prema ilegalnom useljavanju. Svi zahtevi da se grupi odobre useljeničke vize nailazi-

Štaviše, čak i pošto je suma za ugajj uplaćena u skladu sa Mosadovim zahtevom, i pošto je brod bio spreman da plovi ka Konstanci u Rumuniji radi pripreme za putnike, i kada je najviše mesec dana ostalo do smrzavanja Dunava – Darien je zaplovio nazad ka Istanbulu noseći na palubi nekoliko stotina useljenika sa legalnim useljeničkim sertifikatima, koji su platili punu cenu za put. Ovi useljenici nastavili su dalje iz Istanbula za Palestinu na Hani, vlastitom jevrejskom plovidu. U svom Morskom putu, Dalija Ofer dolazi do zaključka da je bilo čak nekoliko putovanja ove vrste.³⁵ Ovaj incident, koji je stvarno neverovatan i, bez oklevanja, može se nazvati zločinom, nije uopšte pomenut u svedočenjima Mosadovih funkcionera ili u njihovim knjigama; čak nema pomena o tome ni u usmenim razgovorima. Iako nema sumnje da se to dogodilo i da je poslužilo kao osnova Špiceru da ulaže žalbe protiv Mosada, sve je to prouzrokovalo gubljenje vremena i zakašnjenje u Mosadovom organizovanju Dariena.

Ove dve knjige, što je takođe neverovatno, ne izražavaju nikakvu ocenu ili osudu u vezi opisanog slučaja.

Hebrejska knjiga daje dva objašnjenja za ovu odluku: “Korišćenje prilike da se napune prazni Mosadovi koferi tako što će se naplatiti legalno putovanje” (četvrti ili peti put da je Mosad primio uplatu za Darien, a sve na račun spasavanja Kladovo grupe) i “strah da će brod biti konfiskovan.”³⁶ Ovaj drugi razlog je u osnovi neodrživ pošto je Kladovo-grupa, koja je bila spremna za put, uz pravilnu koordinaciju mogla da stigne u Solun za kratko vreme i da se ukrca na brod bez odlaganja.

Austrijska knjiga, takođe, pretpostavlja da su Mosadovo uznemirujuće finansijsko stanje i nesigurnost povodom nemačkog uplitanja u Grčkoj, bili odlučujući faktori u ovoj stvari.³⁷ Ta beznačajna operacija sprovedena je krajem jeseni, kada je bio krajnji termin da se Kladovo grupa pošalje na put; time je zapečaćena sudbina hiljadu osoba jer, pošto je vraćen brod sa ovog

³⁵ “Morski put”, str. 102 – 103, zaključna beleška 95.

³⁶ Vajner – Ofer, str. 91.

³⁷ Anderl – Manošek, str. 176.

“mesečarskog” posla, jugoslovenske brodske kompanije su odbile da prevezu Kladovo grupu rekom Dunavom u Solun, plašeći se zamrzavanja vode i toga šta će onda biti sa njihovim plovilima. Posle toga je Špicer, koji nije uvažavao objašnjenja i laži Mosada tada uzburanog povodom tragičnog potapanja dva broda sa izbeglicama, Salvadora i Patrije, sprečio transport grupe železnicom. Ovako ili onako, on je bio poslednja karika u nizu kojim je zapečaćena sudbina ovih ljudi. Trebalo bi pročitati dodatak hebrejskoj knjizi, naročito prepisku između Šime Špicera i dr Rut Kliger, koji je u tom kontekstu mnogo rečitiji od autora koji se uzdržavaju od direktnih komentara.

Darien se vratio u luku Haifa 19. marta; na njegovoj palubi bilo je 786 drugih ilegalnih useljenika.

Akcija Jevrejske agencije i odeljenja Omladinske alije za Kladovo-useljenike

Osvetljavajući sadržaj ovog odeljka hebrejske knjige prosto se nameće pitanje da li je naslov, zapravo, ironičan i da li bi bilo bolje da se promeni u “Nedostatak akcije” gorepomenutih organizacija.

U ovoj temi, koja zahteva stručnu analizu internih slučajeva *Jišuva*, hebrejska knjiga daleko prevazilazi austrijsko izdanje, koje je jedva dodiruje. Autor hebrejske knjige uvodi nas u ovaj odeljak detaljnim opisom britanske politike. Prema tom opisu stiče se utisak da je Britanska imperija objavila privatani, specijalan rat protiv Kladovo-grupe, te on služi i kao neka vrsta opravdanja za *Jišuovo* neuspelo delanje za dobrobit grupe koja, praćena nesrećom, od početka nije ni imala nikakve šanse.

“Iz britanskih dokumenata proizilazi da su Britanci bili tvrdoglavi kada je u pitanju Kladovo grupa, sasvim srazmerno njihovom opštem grubom (odbojnom) stavu prema ilegalnom useljavanju. Svi zahtevi da se grupi odobre useljeničke vize nailazi-

li su na žestoko protivljenje – što je barem ex post facto (na kraju krajeva) opravdavalno pesimizam cionističkih političara u vezi dobijanja sertifikata.”³⁸

Teško je prihvatiti ovaj argument koji, svakako, ne može da opravda sve one silne promašaje koji nisu direktno povezani sa britanskim vlastima, koje autori citiraju: “Mi nećemo ulagati napore ... da mobilishemo raspoložive javne organizacije da rade za dobrobit izbeglica iz humanitarnih ili procionističkih razloga.”³⁹

Jevrejska agencija, koja je bila žiža aktivnosti oko Kladovo grupe i to u vreme kada je Mosad obustavio svoje ilegalne useljeničke operacije, takođe “nije se mobilisala za javnu borbu u Engleskoj za dobrobit Kladovo izbeglica. O teškim uslovima života na brodovima i u logorskim šatorima u Kladovu, nije bilo mnogo izveštavano da bi se uzbunilo javno mnjenje. Na putnje ovih izbeglica nije skrenuta pažnja niti nejevrejske, niti jevrejske javnosti, a izveštavanje o tom slučaju bilo je jedva primetno i u britanskoj i u jevrejskoj štampi.”⁴⁰

“Razlog tome”, kako ukazuje hebrejska knjiga, “bila je procena da cela stvar nema velike šanse da napreduje, pošto su Kladovo imigranti živeli u relativnoj sigurnosti u Jugoslaviji i o njima su se brižno starali Savez jevrejskih opština i JOINT.”⁴¹

Izgleda da odlučna težnja autora hebrejske knjige da u svakom slučaju opravda cionističku ustanovu i *Jišuv* sada već prelazi u cinizam i sarkazam koji je teško zamisliti, a isto tako teško i opozvati.

Zahvaljujući takvim istim opravdanjima i takvom primeru rada oko imigracije “Imigraciono odeljenje Jevrejske agencije nije se mešalo u slučaj Kladovo na nivou Agencijske politike ... a glavešine Odeljenja za *Alije* ... nikad nisu ovaj problem uvrstile u program rada; zbog relativno poboljšane situacije u kojoj su bili Jevreji u Kladovu, funkcioneri Odeljenja za *Alije* nisu oseća-

³⁸ Vajner – Ofer, str. 81.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid, str. 82.

⁴¹ Ibid.

li nikakav poseban strah za njihovu sudbinu i nisu mislili da treba odstupiti od sveopšte politike i dati im imigracione potvrde iznad uobičajene kvote.”⁴² A sve to se odigrava uprkos članka Elijahah Dobkina objavljenog u “Davaru” 10. juna 1940. u kojem se govori o izbeglicama i problemima oko njihovog prebacivanja u Palestinu, naročito o teškim uslovima u kojima su izbeglice na Dunavu (misli se na Kladovo grupu) i potrebi da im se pomogne.

Traženje oslonca u formalnim opravdanjima za neuspehe cionističkog establišmenta u postupku sa Kladovo grupom, koje se provlači kao lajtmotiv kroz celu hebrejsku knjigu, takođe karakteriše postupke Omladinske *Alije* pri useljavanju omladine i dece iz ove grupe. “Napori da se dobiju vize za omladinu Kladovo grupe, otpočeli su još u zimu 1940. godine, a postali su još intenzivniji kada je otkazan plan za prebacivanje grupe u Palestinu na ‘Darienu’. Tako, u avgustu 1940. godine, posle otkazivanja plana, deca Omladinske *alijs* su dobila imigracione potvrde ... Međutim, pored tolikih uloženi napora, zašto ove potvrde nisu dobijene ranije? I zašto je useljavanje dece Omladinske *alijs* bilo praktično omogućeno tek u martu 1941. godine, samo nekoliko nedelja pre nemačke invazije?”⁴³

Da se dotakne osnova nemorala i tvrdoglavosti sadržana u odgovorima na ova pitanja koje postavlja hebrejska knjiga, mora se pozvati na stanje dece i omladine koja su živela na palubama brodova u uslovima koncentracionog logora, i čiji je smeštaj možda bio još i gori. Prema tome stavovi – kao što je čvrsto držanje kriterijuma koji je Omladinska *alijs* postavila za prihvatanje omladine u svoj program rada pred samo izbijanje rata, ili razmatranje potrebe i opravdanosti da se Omladinska *alijs* transformiše u spasilački poduhvat – postali su ne samo potpuno irelevantni, već izrazito nemoralni, zapanjujući i bezosećajni. Bilo je tipično to da se “mišljenje vođa Omladinske *alijs* razlikovalo u tome koji put da se izabere. Uopšte su ljudi Erec Izraela

⁴² Ibid, str. 83.

⁴³ Ibid, str. 86.

bili formalniji i želeli su da se stari kriterijumi zadrže.”⁴⁴ Rukovodeći ovom grupom, Henrijeta Zold (Szold) je napisala da se ne bi smele zaboraviti “formalne smernice koje je Omladinska *alija* postavila u vezi selekcije odgovarajuće dece, te da se medicinska ispitivanja moraju sprovesti veoma striktno ... Mi moramo da imamo u vidu ne samo pojedinca, već celu zemlju, za čiju izgradnju smo odgovorni.”⁴⁵

Rukovodioci Omladinske *alije*, polazeći od čvrstine načela koja su bila postavljena pre rata, propisana i suštinski legalna, bili su spremni da omladini Švedske i drugih tranzitnih zemalja, koja se nije suočila sa smrtnom opasnošću i koja je živela u izobilju kakvo se tada više nije moglo naći u ostalim delovima opustošene Evrope – daju prednost nad decom Kladovo grupe u prebacivanju u Palestinu.

U avgustu 1940. godine Omladinska *alija* poslala je 111 useljeničkih potvrda za grupu omladinaca kladovskih izbeglica. Međutim, tek u martu i aprilu 1941. četiri grupe Omladinske *alije* napustilo je Jugoslaviju i bezbedno stiglo u Palestinu. Hebrejska knjiga navodi razloge za ovo kašnjenje više od pola godine: “birokratske prepreke u zemljama na putu ka Palestini”.⁴⁶ Austrijska knjiga govori o razlici od samo mesec dana između dobijanja potvrda i izlaska iz Jugoslavije, uprkos svim tim birokratskim teškoćama koje je bilo moguće prevazići.⁴⁷

Jugoslavija je bila okupirana od Nemaca i pre nego što su deca stigla u Palestinu. Da su oni čija je odgovornost bila da dovedu decu i omladinu u Palestinu nastavili sa ušančivanjem, kao što su tada i želeli da rade, njihov udeo u krivici za smrt dece teško bi opteretio njihovu savest, taman kao što je smrt 1000 Jevreja Kladova opteretila savest Mosada i rukovodilaca *Jišuva* u Palestini.

⁴⁴ Ibid, str. 87.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid, str. 89.

⁴⁷ Anderl – Manošek, str. 183.

Henrijeta Zold, delajući u ime Omladinske *aliје*, još je i odbila jednu drugu grupu od 120. dece koju je Reha Frajer (Recha Freier) prokrijumčarila iz Nemačke u Jugoslaviju. U poslednjem momentu devedesetoro dece iz ove grupe dobilo je useljeničke potvrde, i to ne preko Omladinske *aliје*. Ostalih tridesetoro ostavljeno je i izloženo velikoj patnji, iako je Omladinska *aliја* imala potvrde.⁴⁸

Austrijska knjiga na raznim mestima govori o individualnim planovima za bekstvo, ali u kontekstu priče o transportu. Neki od ovih pokušaja nisu bili uspešni, na primer nerešiv problem kod zahteva da se emigrira u Ameriku preko Lisabona bio je uspostavljanje veze iz Beograda za Lisabon (preko Atine ili Rima), ili kada je kretanje brodova između Lisabona i Njujorka bilo stopirano po alternativnoj maršruti od Srbije ka Vladivostoku, do San Franciska.⁴⁹ Takođe je bio i pokušaj jedne grupe ljudi da napusti Kladovo transport i pridruži se bečkoj grupi koju je organizovao Bertold Storfer.

Manji broj ljudi koji su imali useljeničke potvrde nabavio je tranzitne dozvole preko Grčke i uspeo da se spase ovim putem. Ne zna se njihov tačan broj. Prema nekim izvorima, bilo ih je između 30 i 50.⁵⁰ Ovi pokušaji se ne pominju u hebrejskoj knjizi, možda zato što nisu spadali u rad *Hehaluca* i *Mosada*, a ni odredište im nije bilo Palestina.

Jedan mali broj ljudi iz Kladovo grupe uspeo je da pobegne, čak posle nemačke invazije na Jugoslaviju. Priča o tome Herte Ajsler - Rajh i njenog muža Romeka Rajha, koji su pobešli preko Italije, detaljno je opisana u austrijskoj knjizi; to je jedinstvena ljudska priča u mnoštvu priča o sudbini ljudi za vreme Holokausta. Hebrejska knjiga joj posvećuje svega nekoliko reči. Fascinantna priča Fride Fani Vajner (Rozencvajg) koja je

⁴⁸ Haim Šacker, "Omladinska Alija i njena uloga u spasavanju izbegličke dece u holokaustu, njihovom apsorbovanju i rehabilitaciji", u "Poslednji trag preživljavanja, 1944-1948", Jad Vašem, Jerusalim, 5751 (1991), str. 334.

⁴⁹ Anderl – Manošek, str. 163 - 168.

⁵⁰ Ibid, str. 184-185.

bežala preko Bugarske i uspela da stigne u Palestinu tek posle četiri godine, nije pomenuta u hebrejskoj knjizi. Austrijska knjiga, koja premašuje hebrejsko izdanje u humanom interesovanju za sudbine pojedinaca, sadrži samo kratak pregled sudbina onih koji su živi ostavljeni.

Sudbina Kladovo – Šabac grupe posle nemačkog napada na Jugoslaviju

Ovaj tužni odeljak može da se sumira u nekoliko rečenica kojima je hebrejska knjiga otpočela svoje poglavlje pod nazivom: “Okupacioni režim u Srbiji i sudbina njenih Jevreja.”

“Sa nacističkim osvajanjem Jugoslavije u aprilu 1941. godine, zemlja je bila podeljena. U Hrvatskoj je ustanovljena sate-litska država koju su predvodile ustaše. Makedonija je predata Bugarskoj, a regija Vojvodine pripala je Mađarskoj. Srbija je ostala pod nemačkom okupacijom. Tamo je tada bilo oko 20.000 Jevreja, uključujući izbeglice i Kladovo – Šabac grupu. Posle okupacije nacisti su počeli da progone Jevreje Srbije i, tokom jedne godine, do proleća 1942. godine, sve su pobili. Masovno ubijanje Jevreja Srbije počelo je u jesen 1941. godine streljanjem jevrejskih muškaraca, a sve u kontekstu žestokih vojnih akcija protiv partizana koji su se borili protiv nemačke okupacije i, naročito, u kontekstu ubijanja talaca. Ovo masovno ubijanje sprovedeno je u vreme kada su Ajnzacgrupe (Einsatzgruppen – divizije za likvidaciju) vršile, uz pomoć nemačke armije, masovna ubijanja u Sovjetskom Savezu. Jevrejske žene u Srbiji pobijene su u periodu od marta do maja 1942, u gasnim kamionima dopremljenim iz Nemačke radi sprovođenja ‘konačnog rešenja’. Sudbina Kladovo – Šabac grupe bila je deo ove krvave priče.”⁵¹

⁵¹ Vajner – Ofer, str. 93-94.

U opisu ovog perioda, dve knjige su skoro identične po svojoj strukturi, kao i po svojim drugostepenim podelama na sledeće odeljke:

1) Okupacioni režim u Srbiji i sudbina njenih Jevreja – prve mere protiv Jevreja.

2) Oružani ustanak u Srbiji - početak partizanskog ratovanja i odmazda protiv Jevreja.

3) Prvi nemački juriš (žestok napad), krvavi marš u Šapcu – bitka oko Šapca i krvavi marš, konačno rešenje u Srbiji.

4) Ubijanje jevrejskih i ciganskih talaca, ubijanje jevrejskih muškaraca – naređenje generala Bemea da se Jevreji pobiju.

5) Ubijanje žena i dece u koncentracionom logoru na Sajmištu.

6) Epilog.

Kao što je rečeno na početku ovaj članak ne treba da služi kao zamena za čitanje neke od ovih knjiga i izvan njegovog delokruga je da razmatra sadržinu gorepomenutih tema; tačnije, njegova namera je da razmotri razlike u pristupima i akcentima između ove dve studije. Obe su zasnovane na širokoj arhivskoj dokumentaciji i imaju oslonac u istraživanjima koja su vršili Menahem Šelah i Kristofer Brauning. Te dve knjige osvetljavaju činjenicu da su Jevreji Srbije bili uništeni u prvoj fazi sprovođenja “konačnog rešenja”.

U austrijskoj knjizi, koja sadrži više detalja, istaknute su dve težnje čija analiza premašuje hebrejsko izdanje:

1) Ukazuje se na ulogu koju je imala Austrija u nemačkim vojnim snagama u Srbiji, kao i na opšti udeo austrijskih ratnih zločinaca u pogubljenju Jevreja, naročito Klodovo – Šabac grupe koja je, uglavnom, i došla iz Austrije.

2) Autor ovog poglavlja austrijske knjige, koji je napisao i posebnu studiju posvećenu baš toj temi⁵², osvetljava

⁵² Valter Manošek, “Serbien ist judenfrei, Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien, 1941–42” (U Srbiji više nema Jevreja), R. Oldenburg izdanje, Minhen, 1993.

ulogu Vermahta u pokretanju, planiranju i sprovođenju “konačnog rešenja” u Srbiji, čak i pre nego što je ono bilo usvojeno kao zvanična politika u nadležnosti SS-a.

Knjiga detaljno i široko prikazuje početne mere protiv Jevreja u Srbiji, naročito sa ekonomskog aspekta. Vojni aspekti, kako nemačkih tako i srpskih oslobodilačkih snaga, obrađeni su detaljnije i stručnije nego u hebrejskoj knjizi. Neka vrsta lajtmotiva koji se provlači kroz celu knjigu ukazuje na to da pogubljenje jevrejskog stanovništva, naročito muškaraca Kladovo grupe, niti je imalo, niti je moglo da ima veze sa njihovim učešćem u partizanskom ratovanju. Ovi Jevreji bili su izolovani, bez kontakta sa šabačkim stanovništvom, a kamoli sa partizanima. Izvor ove lažne optužbe poticao je iz politike Vermahta sa ciljem da opravda njegovu ulogu u ratnim zločinima i pokaže da je pogubljenje Jevreja bilo neophodno sa vojne tačke gledišta.

Austrijska knjiga prati posleratna suđenja pre svega ratnim zločincima iz redova Vermahta (naročito Austrijanaca), zatim iz SS jedinica i nemačkog Ministarstva inostranih poslova, kao i kakve su presude donete.

Epilog

Epilog austrijske knjige pokreće pitanje: “Ko je kriv za tragediju Kladovo transporta?”

Ukazuje se na nekoliko rešenja. Da li je to bio Šime Špicer koji je sprečio grupu da ode u poslednjem mogućem momentu, ili je to ipak bio Mosad sa svim svojim omaškama? Knjiga ne daje odgovor; primetna je, međutim, težnja kod dvoje mladih austrijskih istoričara da razotkriju postupke sopstvenog naroda, pošto bi bilo nezgodno svaljivati krivicu na Jevreje, a to bi i oslabilo njihove argumente. Čak bi moglo da se protumači kao mešanje u unutrašnje stvari Jevreja.

U svom pogovoru hebrejska knjiga se ovim pitanjem uopšte ne bavi, već otkrivanjem sudbine Jevreja iz Kladovo – Šabac grupe posle rata. U uvodnom delu doktorske disertacije Dalija Ofer piše o kampanji ilegalnog useljavanja: “Ono ima nekoliko završetaka – neki od njih su tragični i ispunjeni užasom, neki su đavolski, a neki su dobri sve do ‘hepi enda’. Moglo bi da se kaže da je ova drama imala svoj pripev (pevanje, horsko izvođenje) kao u grčkoj tragediji. Ona izražava sudbinu koja rukovodi događajima, i nema šanse da se kontroliše ili menja.”⁵³

Pitanje je u tome da li istoričar zaista može da bude zadovoljan time što će da zauzme jedan neutralan stav kojim izbegava bilo kakve procene, osude i određivanje krivice, i to kada se naglašava smrt hiljadu ljudi koji su mogli biti spaseni ali su prepušteni silama sudbine. Ne vidi se ni jedan đavolski aspekt kod onih koji su učestvovali u ovom slučaju. Oni su činili institucije, zarobljenike palestinocentričke ideologije koji su, kao i svi birokratski entiteti, sâmi postali cilj sopstvenih uskih interesa, zanemariivši svrhu zbog koje su osnovani. Ljudi koji su radili u njihovo ime i u njihovoj službi uglavnom su bili mali ljudi, nesposobni da shvate šta se dešava, neosetljivi i potpuno nepripremljeni za gnusobu sa kojom su se suočili.

⁵³ Vidi belešku 23, Uvod.